

APROXIMACIÓN A ROMANIZACIÓN DA TERRA DE LEMOS

Manuel Grande Rodríguez

Laboratorio de Arqueoloxía da Universidade de Vigo
(LAUV)

Resumo: A traveso da Arqueoloxía da Paisaxe imos a intentar analizar que cambios se produciron e como se deseñou o poboamento e a explotación do territorio antigo da Terra de Lemos durante o dominio imperial romano. Desta forma, poderemos argumentar se as teoría xerais verbo da romanización da Gallaecia antiga, se confirman nun caso representativo, ou pola contra, arroxan hipóteses ben diferentes, que fagan mudar as visións máis tradicionais.

Palabras clave: Arqueoloxía da Paisaxe, Romanización, Terra de Lemos

Summary: Through The Landscape Archaeology we will try to analyse what changes took place and how the population and exploitation of the old “Terra de Lemos” land, throughout the Roman Empire have not been taken into account. Thus, we will be able to debate whether the general theories on the romanization of old “Gallaecia” are confirmed in a typical case or, on the contrary, they point to rather different hypotheses which may change the most traditional views.

Key words: Landscape (Archaeology), Romanization, Terra de Lemos

INTRODUCCIÓN

O estudo das paisaxes antigas é hoxe un dos campos máis proliferos para a investigación arqueolóxica e, por ende, para o coñecemento histórico das sociedades do pasado. A traveso da Arqueoloxía da Paisaxe podemos coñecer non só como se articula o territorio senón tamén a importancia dos procesos históricos que tiveron lugar nese espacio. A superación dos postulados procesualistas en relación ós estudos teóricos da investigación do territorio (TILLEY 1995), conlevoa a aplicación dun enfoque máis social en canto ó territorio coma obxecto de estudo, entendendo este coma rexistro arqueolóxico, converténdose deste xeito, nun valor privilexiado para o investigador (VICENT 1991, p. 51).

Agora ben, a paisaxe non é só un espacio que acubilla as actividades humanas –e que polo tanto contén certa materialidade do rexistro arqueolóxico–, senón unha “síntesis espacial de lo social” (SASTRE PRATS 2001, p. 25). Non existe polo tanto unha paisaxe natural que contrapor a paisaxe cultural, porque toda paisaxe é un constructo social, inseparable dos procesos humanos, sociais e históricos que a motivaron. A arqueoloxía da paisaxe pódese centrar na investigación e no coñecemento daquelas formacións sociais –históricas– que ocuparon, explotaron e significaron un determinado territorio, superando o nivel xeográfico e os patróns de análise da Nova Arqueoloxía (BIN-FORD 1968) baseados nas consideracións funcionais de “adaptación” e “equilibrio”.

Mais a investigación da Paisaxe non debe recaer nunha abstracción arqueolóxica teórica que prescindida das fontes históricas (basicamente as literarias e as epigráficas), xa que se o obxectivo de toda análise arqueoespacial é o discernimento das organizacións sociais que ó simbolizaron, non debemos rexeitar ningún espectro de información da realidade pasada, feito que as veces queda solapado nos traballos de ámbalas dúas disciplinas, nunha postergación recíproca.

A visión complícase á hora de abordar ó tema da romanización no Noroeste. O propio concepto de romanización é as veces utilizado coma un termo equívoco, oscilando entre unha simple aculturación material e/ou unha substitución das tradicións e normas indíxenas polas romanas, vinculadas ademais o modelo clásico da cultura mediterránea, é dicir, a cidade clásica e o sistema productivo–social escravista. De aí, que moitos traballos históricos e arqueolóxicos, consideren o dominio romano sobre o *Finisterrae* coma algo superficial e subsidiario, xa que ó non documentar aquel modelo social, sentencian en favor dunha etapa histórica de pouco impacto e grandes continuidades co pasado protohistórico, facendo fincapé nas súas raíces célticas que emparenta co resto da Europa atlántica (CRIADO BOADO 1993), e que no devir histórico enlaza coa multivariabilidade cultural da Alta Idade Media (BARBERO e VIGIL 1974).

O iniciar o noso proxecto de investigación, centrado na análise do impacto producido –ou non– pola implantación do aparato imperial romano na Terra de Lemos¹, partimos da consideración xa esbozada polo prof. Balil Illana (1973), da existencia de varios modelos de romanización, ou, explicado dunha maneira máis clara, a aplicación doutro xeito de dominio por parte do estado romano nas zonas onde era imposible, por diversas razóns, levar a cabo a implantación do modelo “clásico”; e non por elo categorizando este “outro xeito de facer” coma un fracaso no establecemento de dito proxecto.

¹ O traballo de investigación que estamos a realizar, deseñámolo en dúas fases sucesivas, unha primeira entre o 2003–2004 (co cal, elaboramos o traballo de suficiencia investigadora presentado na Universidade de Vigo en Setembro do ano 2004, e cuxo resumo presentamos neste artigo) e unha segunda, recen rematada, levada a cabo entre os anos 2005–2007, nos cales intentamos solucionar as novas dúbidas prantexadas.

Necesariamente, o noso ámbito de estudio, tanto xeográfico –a Terra de Lemos– coma o cronolóxico –a cultura galaicorromana–, levounos a investigar sobre unha paisaxe rural, que aparentemente, dende o punto de vista xeográfico e empírico, non cambiou demasiado ate fai pouco. A Terra de Lemos, segue enfrascado nun ámbito plenamente rural, baseado nunha economía que prima a explotación agropecuaria (basicamente a agricultura), e cun poboamento organizado en núcleos agrupados de escasa entidade e ampla diseminación espacial. Non é estraño polo tanto que se non investigamos dende un punto de vista máis arqueohistórico, moitas zonas da *Gallaecia* aparezan como zonas de transición puntual entre o pasado prerromano e o mundo feudal–medieval (*vid.* SASTRE PRATS 2001, p. 23 nota 5).

Agora ben, se collemos como exemplo a Terra de Lemos, e calibramos os cambios producidos na paisaxe desta ampla comarca, observamos que as continuidades nas consideracións sociais e espaciais, quedan amplamente matizadas –cando non subvertidas– polas diversas culturas e sociedades que organizaron e explotaron o seu territorio, e en concreto, baixo a actuación do dominio romano, onde a paisaxe mudou radicalmente. A continuación, falaremos precisamente, do estudio sobre a transformación da paisaxe rural protohistórica trala chagada dos romanos a unha zona do interior da *Gallaecia* antiga, ensaio que, temos que dicilo, aportounos máis preguntas que respostas, as cales deberemos de buscarlle solución en vindeiras investigacións.

1. O PASADO PRERROMANO: OS LEMAVI

A actual comarca da Terra de Lemos aglutina baixo o seu formato a seis concellos da sudoeste da provincia de Lugo², encaramados principalmente entre a confluencia do río Miño e o río Sil –fronteiras naturais polo oeste e polo sur, respectivamente– e as primeiras afloracións montañosas da Serra do Courel e o leito do río Lor, que pon fin a comarca polo oriente. Na marxe setentrional, o ascenso cara as terras de Sarria, couda o fin da actual organización rexional.

Xa dende os inicios da investigación histórica acerca da Terra de Lemos, tívose identificado esta zona coa lugar de procedencia do *populus lemavorum*, grupo étnico–territorial localizado no sur do ente dos *Callaeci Lucensis*, e que dunha maneira mais ou menos confusa, deixaron fosilizado o seu xentilicio na cunca monfortina (Lemavus > Lemos).

Este pobo aparece nomeado en varias fontes literarias latinas, en concreto nas obras de Plinio O Vello (*Naturalis Historiae* III, 18) e Ptolomeo (*Xeografía*, Tabla II capítulo 6, 25), inxerido dentro dos *Callaeci Lucensis*. Mais aos datos aportados por ámbolos autores clásico non permiten facer moitas máis precisións. O xeógrafo alexandrino se cadra aporta un dato máis interesante, xa que lle outorga unha cidade –cecais a súa capital?– a esta formación étnica: *Daktonion*³.

A delimitación do territorio antigo dos lemavos (Fig. 1) realízase preferentemente mais que na búsqueda de fronteiras –termo moi vago no mundo prerromano–, nas relacións veciñais con outros pobos prerromanos: polo sur, o río Sil separa o grupo

² En concreto, os concellos de Monforte de Lemos, Ferreira de Pantón, O Saviñao, Sober, Bóveda e Pobra de Brollón.

³ A partires desta mención, nas fontes escritas posteriores –basicamente os documentos medievais– será frecuente que este nome non sexa exacto e presente variantes (*Daktonion*, *Dactionum*, *Actonium* ...) pero cremos que non existen dúbidas da súa coincidencia co mesmo hábitat físico. Pola contra, a tradicional identificación do *Dyctinium* que evoca Idacio de Chaves no s. V d.E. na súa obra (*Chronicon*, 201), semella non corresponderse cun topónimo senón cun antropónimo (LÓPEZ SILVA 2004, p. 88, nota 185).

dos galaicos lucenses dos bracarenses –pasado da posterior formación conventual no Noroeste–, e polo tanto, ós lemavos dos *Interamici*. Polo norte, os *Seurri* localizárianse nas terras de Sarria, logo das primeiras afloracións montañosas setentrionais, mentres que polo leste, o río e a Serra do Courel distinguen a lemavos dos *Lougei*, *populus* pertencente xa o *Conventus Asturicensis*. Por último, ó oeste, encontraríanse os Baedi cara ó noroeste, e os *Bibali* no vértice sudoeste, xa en territorio bracarense.

As fontes epigráficas recalcan a existencia tanto do pobo dos lemavos coma do enclave de Dactonio. A IIª táboa de barro de Astorga, transmite a existencia dunha vía –aparentemente de carácter comercial– entre *Lucus Augusti* e *Dactonium*, denotando o carácter de *mansio* e relación viaria da cidade dos lemavos (ROLDÁN HERVAS 1975, p. 163–175).

Dúas inscricións, unha sita en Arxona, a antiga *Urgavo* –*Alae I Lemavorum* (CIL 2103)–, e outra en Sala, na *Mauretania Tingitana* –*Cohortis I L(e)mavorum* (LE ROUX 1982, p. 193)–, fálanos tamén da existencia de varias unidades militares auxiliares do exército romano confeccionadas con persoeiros lemavos durante a primeira metade do século I d.E., ou sexa realizadas baixo a dinastía xulio-claudia. Na mesma provincia norteafricana (concretamente na cidade de Banassa) teñen aparecidos varios diplomas militares dunha *cohors I Lemavorum c(ivium) R(omanorum)* acuartelada alí, entre os anos 88–157 d.E. nun campamento militar aínda sen identificar (SANTOS YANGUAS, N. 1988, p. 181).

E finalmente, nunha lápida funeraria aparecida en *Asturica Augusta* (MAÑANES 2000, p. 79-82) non só aparece nomeado o pobo dos lemavos⁴ senón tamén unha entidade poblacional inferior que está integrando a aqueles: o *castellum Eritaeco* –caracterizado ca típica Ce invertida [)]–. A peza, datada polo seu estilo no derradeiro tercio do s. I d.E. é unha mostra clara da integración nas estruturas romanas dos anterigos modos de organización indíxena do Noroeste, ou sexa, cando os castros –ou ó menos, parte da súa poboación– eran a referencia para indicar a *origo* dos individuos, e a clave para a estruturación da vida pública e social das poboacións prerromanas, sen por elo rexeitar a importancia xentilicia.

Unha vez referidas as fontes literarias e epigráficas, ¿que consideracións podemos entresacar da análise da paisaxe protohistórica da Terra de Lemos, en relación as características do poboamento e a súa organización social? A pregunta atópase con varios inconvenientes. En primeiro lugar, pese a que o castro –poboado concentrado fortificado– é unha realidade arqueolóxica de primeiro orden na paisaxe galega actual, a información que podemos entresacar mediante a prospección non é tan abundante e clarificadora como quixeramos facer ver. É certo que podemos distinguir máis ou menos claramente, os castros con ocupación ou de creación en época romana, tanto pola súa ergoloxía coma polas súas consideracións espaciais, pero a análise complícase á hora de saber a perduración do hábitat en época pretérita, e o grao de contemporaneidade entre eles, xa que a realidade arqueolóxica da Cultura Castrexa abrangue a Iª e a IIª Idade de Ferro, realidades non distinguibles a nivel prospectivo a causa duns fósiles

⁴ Lectura: Fabia Ebur/ f(ilia) Lemava) (Castello)/ Eritaeco a(nnorum)/ XL (quadraginta) Virius/ Caessi f(ilius) Le/maus) (Castello) eo/dem an(norum)/ VII (septem) hic s(iti) s(unt)/ Caessius/ [...]

O epígrafe apunta unha progresiva evolución cara a romanización dos antropónimos dos protagonistas como se observa na maneira de citar a filiación “fillo de...” ou na mestura de nomes plenamente indíxenas –Ebur ou Virio– con outros romanos ou latinizados, coma Fabia (MAÑANES 2000, p. 80-82).

directores mal estruturalizados por parte das investigacións e unha metodoloxía arqueolóxica pouco científica ata fai poucos anos. De aí que análises xeográficas como o realizado Bouhier (1979 p. 1278) falen dunha paisaxe castrificada, densamente poboada, cando na maioría dos casos non podemos discernir a sincronía ou diacronía dos asentamentos.

Con todo, a nosa prospección deunos certas pistas de como era o poboamento no mundo prerromano dos *Lemavi*. En total, documentamos a existencia de 100 xacementos castrexos, dos cales máis dun tercio presentan unha plausible pervivencia ou creación en época romana.

A análise da rede de poboamento configurada polos Lemavos, polo menos durante a IIª Idade do Ferro, demarca un hábitat rural tradicional formado por enclaves fortificados onde se concentra a poboación e que se diseminan pola maioría da rexión, tentando controlar os seus territorios máis inmediatos (as terras inxeridas nun radio de 2 km.) para a explotación agropecuaria.

A trama dos asentamentos configúrase dun xeito non lineal, dando lugar a un hábitat concentrado, ocupando aqueles terreos máis propicios para o sustento da comunidade, ou sexa baixo patróns económicos, reducíndose gradualmente o poboamento en aquelas zonas con emprazamentos non tan óptimos para esa tarefa, caso por exemplo do sector oriental do noso campo de estudio (maiormente nas proximidades á veiga do Lor e a Serra do Courel).

Os castros prerromanos semellan ocupar preferentemente as ladeiras de altitude media (tipo B2) e a cima dos curutos montañosos (tipo A) –preferiblemente entre os 400 e os 600 metros de altitude (o 26% sitúase entre os 400 e 500 metros e altura media é de 501 metros, polos 449 dos castros con indicios con cultura material galaicorromana)–, en emprazamentos típicos da Cultura Castrexa (*vid.* AGRAFOXO PÉREZ 1989, CARBALLO ARCEO 1996 ou PARCERO OUBIÑA 2000), conformando unha rede irregular de asentamento, no senso de non responder a consideracións rixidas en canto as distancias entre xacementos (2–3 km. no sector occidental e 4–5 km. no sector oriental da comarca monfortina), as altitudes variables na elección topográfica, ou os parámetros de visibilidade (o 90% dos castros están próximos ós 400º centesimais). Os poboados adaptanse a rede fluvial dunha maneira peculiar, xa que non mostran preferencias claras pola rede principal (o Miño e o Sil), porque se ubican de costas a eles ou mesmo afastados do seu percorrido como no caso da Ribeira Sacra. A rede fluvial secundaria tampouco demarca a importancia que aparentemente debera ter, xa que os leitos do Cabe, Saa, Lor ou Pesqueiras non aglutinan a un número excesivo ou maioritario de castros (distanciados deles en máis de 2–3 km.), sendo a rede terciaria, a formada por pequenos ríos tributarios dos principais e secundarios, e regatos de escaso calibre, os que definen os emprazamentos castrexos, situados na maioría dos casos ó pe dos mesmos. O poboamento prerromano non opta por controlar de maneira hexemónica os grandes vales fluviais, insertándose preferentemente en vales menores. A paisaxe cóncava da que fala por exemplo Criado Boado (1993, p. 50) noutras zonas castrexas, non obtén aquí resultados tan óptimos.

A elección por este tipo de emprazamento denota unha clara elección económica, a intención de conformarse nun punto de referencia na paisaxe –non só se trata de ver, senón de ser visto– e un tamaño dos asentamentos que provén da facultade económica e tecnolóxica da comunidade para có dominio e explotación do territorio.

O resultado é unha rexión con pouca densidade de poboamento, pese o que puidera parecer pola gran cantidade de castros ou por o descoñecemento en canto á sincronía dos mesmos, concentrándose o poboamento no sector occidental da comarca de Lemos, maiormente na penechira dos concellos de O Saviñao, Ferreira de Pantón e Sober, mentres que o leste (especialmente no sector oriental dos concellos de Bóveda e Sober, e Pobra de Brollón) apenas conta con asentamentos castrexos prerromanos, feito que non só remarca un amplo polimorfismo rexional da Cultura Castrexa, senón incluso dentro dun marco intra–rexional. Deste xeito, o castro funciona a unha escala preferentemente local, non rexional e moito menos inter–rexional.

Non son detectables tampouco mecanismos de xerarquización nin social nin territorial, polo menos de maneira estruturada, xa que non só a maioría dos castros protohistóricos da zona –máis dun 60%–, teñen un tamaño inferior as 0,50 hectárea. –a media parcial é de 0,46 Ha.– e só un 10% maiores dunha hectárea., senón porque non se localizan relacións complexas entre asentamentos nin a creación de centros locais, rexionais ou lugares centrais⁵, máis alá da simple segmentación entre castros de ladeira media–inferior (de carácter máis agrario e cunha maior inversión de traballo comunal na transformación topográfica) e os castros de maior altitude (de senso máis gandeira e con menor interacción humana no entorno, pero mellor visibilidade). Polo tanto, calquera intento de atisbar xerarquías no mundo lemavo durante a IIª Idade de Ferro, non teñen que ver con consideracións nin económicas nin políticas.

¿Que significado organizativo a nivel social e político podemos extraer deste patrón de poboamento? O deseño territorial do poboamento protohistórico infire unha sociedade que se define preferentemente pola construción de comunidades locais con arraigo territorial –e non exime dun espectro xentilicio– marcadas pola autosuficiencia e a autarquía económica, política e social. Dende o castro contrólase o territorio circundante e procúranse progresos paulatinos en base o deseño de relacións de calibre local e intra–rexional (contactos sociais e comerciais de baixo alcance, onde a maioría corresponderíanse con intercambios producidos dentro do poboado), sendo ocasionais os vínculos que de maneira cotiá superen a rede rexional. Por iso o poboamento concéntrase na zona nuclear interior do val de Lemos –ó haber unha apropiación primordialmente local do espacio–, sen estenderse por todo o territorio que lle “pertencería en teoría” se estivesemos a falar dunha organización complexa e xerarquizada. Desta maneira, configúranse unhas “fronteiras” amplas e naturais, moito máis diluídas –non pertencentes a un ente estatal ou protoestatal– que a que posteriormente veremos co sistema conventual romano.

Quedan fora de toda consideración, as teorías relacionadas co aspecto guerreiro ou bélico destas xentes –e por tanto dunha sociedade de tipo xermánico con xefaturas heroicas (VEGA TOSCANO *et alii*. 2003, p. 165)–, prevalecendo o carácter rural, campesiño e segmentario da sociedade castrexa lemava, cun modesto grado de integración política a nivel rexional. Polo tanto, non é admisible a posibilidade da existencia dun marco estatal ou protoestatal nestas comunidades. Sastre Prats (1998, p. 81–83) considera, ante a falta de datos, que a zona de Lemos inxírese dentro do mundo dos *Castella*, con xerarquías sociais pouco desenroladas en época protohistórica

⁵ Coma ben indica Sánchez–Palencia e o seu grupo de investigación (2002, p. 243), a xerarquía non só implica un maior tamaño con respecto ó entorno, senón funcións diversas e formas de dependencia entre asentamentos.

–feito que nós, cremos, estamos a argumentar–, configurándose coma unha sociedade de corte agrario e segmentario, ó igual que denota o espacio construído⁶. Será Roma quen coa súa actuación e imposición no territorio lemavo, implosione esta formación social e territorial, xa que o estado imperial non fomenta unha evolución natural destas comunidades castrexas, senón unha nova organización en base ás xerarquías sociais trabadas segundo o seu interese, entre dominadores/explotadores e dominados/explo-tados. Deste modo o estado integra as poboacións conquistadas na súa organización político–social oligárquica piramidal (SASTRE PRATS 1998, p. 14, 79).

2. O DOMINIO ROMANO: A PAISAXE LEMAVA TRANSFORMADA

A influencia de Roma é considerada hoxe, tralas investigacións máis recentes no Noroeste, coma un factor determinante no proceso histórico que sufriron os distintos *populi* castrexos. Nembargantes, non faltan traballos actuais –e maiormente relaciona-dos coa arqueoloxía da paisaxe– que insisten nas perduracións e a evolución natural e propia do mundo castrexo con leves influencias por parte do Estado romano (CRIADO BOADO 1991, MARTINS 1991 ou PARCERO OUBIÑA 2000). Estas hipóteses parten maiormente da crenza na xerarquización das sociedades protohistóricas, que como vimos de repasar non se sustenta en tódolos rexistros arqueolóxicos do Noroeste, e da consideración dunha escasa integración destas comunidades no Imperio.

Pero a existencia de xerarquías, sistemas sociais e políticos complexos dentro das fronteiras da Cultura Castrexa só é entendible coa intrusión do estado romano. Este xa forza o proceso de complexización social durante a “Koiné Latina” –permitase a expresión–, esa etapa (s. II–I d.E.) de contactos inerciais entre unha cultura comercial dominante e outra/s periférica/s. Este proceso non só se denota na cultura material, senón tamén na paisaxe, porque o sistema administrativo e fiscal romano necesita pontes conectores que negocien o dominio, é dicir, Roma provoca a creación –ou a profundi-zación nelas– de elites sociais, de aristocracias non guerreiras que interactúen por riba do marco local do castro, e funcionen na súa laboura a escala rexional, ou sexa, na *civitas*, auténtico fito de referencia do poder público no Noroeste (SÁNCHEZ–PALENCIA e PLÁCIDO, D., 2001, p. 63–113).

¿Como acontece e a que/quen lle afecta esta transformación? A paisaxe mon-fortina muda no ámbito da romanización dun xeito xeral. Baixo a dinastía xulio–claudia, os lemavos sofren unha profunda catarse en tódolos aspectos. As inscricións militares, que documentan as levas do exército imperial na zona e polo tanto a integración dos indíxenas no aparello estatal; ou a lápida de Astorga, que certifica a domiciliación de persoeiros lemavos na capital non só do convento ástur, senón tamén do Noroeste e sobre todo das operacións mineiras, é bo reflexo deses inxentes contactos e da confor-mación dunha posible elite social atraída polo poder romano. Amais, outros testemuños “epigráficos”, como o “guerreiro” atopado nas proximidades do Castro de Mourelas, a cabeza aparecida no de Vilar de Ortelle ou mesmo a Estela bifronte de Seoane de Atán –todas cunha posible cronoloxía temperán, s. I d.E.–, mostran unha intención de asimi-larse ó mundo cultural romano, ou sexa, unha aristocracia que se afunde nun proceso de romanización.

⁶ Os diversos emprazamentos recollidos na análise dos poboados fortificados prerromanos (A, B e C, ou sexa cumios, medias encostas e terreos chairas), pode corresponder máis que cunha xerarquización, cunha segmentación do territorio produto do crecemento sostido dende o Bronce Final e a Iª Idade de Ferro, e que produce unha fragmentación conflictiva das sociedades e do territorio.

Pero este impacto cultural non só se observa na ocupación material do espacio mediante asentamentos *ex novo* de clara adscripción romana –da que logo falaremos–, acaso tamén na paisaxe natural, modificando os seus parámetros en base os intereses –principalmente económicos– do aparello imperial e da sociedade nacida, ou transformada, o seu abeiro.

Neste camiño, a falta de estudos palinolóxicos concretos para a Terra de Lemos, pode ser suplementada polo estudos polínicos xerais da época Subatlántica, realizados por Aira Rodríguez (1996, p. 25). A vexetación Subatlántica –un clima máis húmido e fresco que o precedente Suboreal– de época protohistórica ven demarcada no val de Lemos polo dominio das zonas boscosas, con niveis que rondan o 60–40% en toda a comarca. Dentro das especies dominantes (Fig. 2), destacan sobre todo o *Quercus* cuns niveis que oscilan entre o 50–25% principalmente no sur e no leste da rexión; mentres o Aliso (*Alnus glutinosa*), o pino (*Pinus pinea*), o Bidueiro (*Betula Sp.*) e a Avelaira (*Corylus avellana*) mostran valores moi inferiores, 1–5%. O caso do Castiñeiro (*Castanea Sativa*) é máis particular só aparecendo en época prerromana en porcentaxes considerables (5–10%) no sector occidental de Lemos –a máis poboada en época prerromana– polo que se documenta unha importancia significativa en canto o uso alimentario dos seus froitos.

En cantos as gramíneas, mostran índices elevados –preto do 30%– a causa das condicións dos solos da cubeta monfortina, calcáreos e arxilosos, que benefician a esta formación vexetal en pos da masa boscosa. Sitúanse maiormente na zona central e meridional do val de Lemos. As *Poaceae* mostran niveis altos cuns valores de 10–30% na zona occidental e próximos os 50–70% no entorno do Courel. O breixo e as gramíneas compostas (*F. Ericaceae*) posúen valores altos (20–30%). Os cereais en época prerromana mostran un predominio, 1–5%, na penechaira e veigas do oeste (concellos de O Saviñao e Pantón), namentres que no leste, a zona menos poboada nesta etapa, non se certifican.

A introducción dos indíxenas lemavos nos mecanismos de dominio e explotación demarcados por Roma, tivo unhas importantes repercusións na paisaxe natural do Lemos antigo. A ampla masa boscosa predominante na zona, sobre todo no sudoeste, decrece en todo o territorio ata uns índices cercanos á 20% –cun mínimo acusado entorno ó 1510 B.P.–, sendo xeral a diminución en tódalas especies –*Quercus*, *Alnus glutinosa*, *Pinus pinea*, *Betula Sp.* e *Corylus avellana*– agás no caso do Castiñeiro (*Castanea Sativa*), que crece incrivelmente ata o 20–30% en época romana en toda a comarca, mentres que antes só se localizaba no oeste, polo que, sen ser introducido polos romanos, esta árbore e o seu froito foi amplamente utilizado coma alimento básico en etapa galaicorromana, estendéndose tamén polo oriente, antes apenas poboado e agora colonizado en relación as prospeccións e explotacións mineiras do val do Lor, do Saa e do Cabe. As gramíneas sofren un leve crecemento, ou mellor dito, unha extensión na totalidade da comarca pola maior densidade de poboamento que facilitou a colonización agraria de novas terras, deforestando amplas masas boscosas. As *F. Ericaceae* e as *Poaceae* aséntanse no transcurso da romanización, con niveis de 30–40%. O cereal non crece en valor no oeste (1–5%), pero si se estende polo sector oriental e meridional (1–5%) onde antes escaseaba, o que denota a existencia dunha sociedade agraria e gandeira en época protohistórica con bos resultados productivos, que continuou as súas tarefas logo da chegada romana, simplemente cunha maior zona de actuación e maiores medios –Sober e a Pobra de Brollón denotan un aumento no poboamento baixo a romanización⁷, en terreos anteriormente non ocupados/explotados–. Mentres a vide non aparecerá na *Gallaecia* ata finais –1600 BP.– do dominio romano.

3. O POBOAMENTO ROMANO NA CIVITAS LEMAVORUM

Os resultados da prospección e investigación do territorio en Lemavo en época romana deu os seus froitos na identificación dunha serie de xacementos que ofreceron datos en favor dunha ocupación positiva en época galaicorromana. Dividiremos a análise segundo sexan poboados fortificados ou asentamentos rurais abertos tipicamente romanos.

No tocante ós primeiros –os castros, para entendernos–, documentamos varias tipoloxías en época romana segundo a súa función, o que vai modificar a súa aparencia e o seu significado⁸. A permanencia na utilización deste hábitat paradigmático non pode ser entendido coma unha continuidade nas variables que o promovían en época pretérita, ou sexa, teñen unha función diferente na organización do poboamento e responden a condicións políticas e sociais diferentes. Os castros romanos non son unha etapa máis da Cultura Castrexa –nin moito menos de apoxeo coma algúns autores reseñan (CALO LOURIDO 1993 ou MARTINS 1988)–, senón o produto dunha sociedade distinta que ordena o territorio dun xeito característico, porque a diversas estruturas socio-económicas e políticas, diversos tipos de poboamento (FERNÁNDEZ-POSSE 1998, p. 206). A formación resultante da aplicación do sistema administrativo romano, en base a imposición dunha tributación guiada por unha dobre elite, a propia administración imperial e a aristocracia local, cambia o ámbito de referencia social, antes no senso local –o castro–, agora no espectro rexional –a *civitas*–, o que da lugar a características habitacionais diversas⁹.

■ O primeiro caso que nos encontramos nesta dicotomía, son os castros que mostran unha continuidade entre o pasado prerromano e o mundo romano –a traveso sobre todo da ergoloxía recollida nos mesmos–, aumentando considerablemente de tamaño, e relacionados coas reformas e reagrupacións das comunidades lemavas en época augustea e xulio-claudia, e o cambio nas estratexias de ocupación/explotación do territorio.

Logo deste xacementos moi puntuais (caso por exemplo en Lemos do Castro de Illón ou o de Vilar de Ortelle), prodúcese a aparición de poboados fortificados *ex novo* ou con radicais reocupacións, que responden a variables ben determinadas:

■ Os máis certos son, os denominados, castros “mineiros”, localizados no levante monfortino, nas veigas do Cabe, do Saa e maiormente do Lor, que responde inconfundiblemente a explotación dos xacementos mineiros da contorna, ó aprovisionamento daqueles ou a factorías productivas –caso da Coroa de Barxa–. Caracterízanse, ademais de pola cultura material romana, por ter certa tendencia a forma de ocelo, e unhas defensas tan inxentes coma innecesarias, coma por exemplo os foxos tallados na rocha con forza hidráulica aproveitada das derramas extractivas. O castro de A Lama, a Roda de Salcedo ou o de Folgueiriñas son bos exemplos desta tipoloxía.

■ Os castros dominados “agrícolas” tamén teñen testemuño na *civitas Lemavorum*. Ubícanse nas terras chairas ou ladeiras baixas –tipoloxía de emprazamento

⁷ Este aumento do poboamento en lugares anteriormente despoboados ou con baixa densidade de hábitats non ten porque responder unicamente a un crecemento demográfico en época romana, senón tamén a reorganizacións e recolocacións da poboación, levadas a cabo durante a integración romana, maiormente en época augustea, como denota o Edicto do propio Augusto atopado no Bierzo (MANGAS 2001, p. 47–63).

⁸ Cabe recordar aquí, que máis dun tercio do centenar de castros catalogados e prospectados, teñen unha plausible ocupación durante o dominio romano, ou sexa, máis de corenta.

⁹ Son abundantísimas as referencias bibliográficas (*vid.* problemática en FERNÁNDEZ-POSSE 1998, cap. Cultura castreña) que analizan o fenómeno castrexo en época romana cun afán de continuidade, non só da topografía do asentamento, senón tamén nas estruturas sociais, o que leva a falar deste desenrolo en termos de florecemento e etapa de esplendor da Cultura Castrexa (algo inconcebible segundo o rexistro arqueolóxico) e que emparenta en solución de continuidade, co poboamento Altomedieval.

C e B³, respectivamente— e por contar nas súas proximidades con terras primordialmente de labor, tanto de secano coma de regadío. O castro de Ferreira de Pantón, a Medorra de Teilán en Bóveda ou o castro de Abuime en O Saviñao exemplifican esta tipoloxía.

■ Por último, unha serie de castros onde priman as súas boas condicións topográficas e de emprazamento para con o control do territorio, e que revelan unha continuidade no poboamento medieval, tanto por reocupacións altomedievais coma pola construción de castelos xa na plena Idade Media. O Castelo Pequeno preto de Monforte ou Castelo de Neiras, cadran nesta catalogación, identificada por moitos autores con castronelas tardorromanas ou altomedievais (NOVO GÜISAN 1994, p. 16–17).

Por outra banda, os asentamentos abertos rurais romanos, construídos *ex novo* durante o dominio romano, presentan tamén unha multivariada de tipoloxías, que xa apuntara Pérez Losada anos atrás para a *Gallaecia* (1996, p. 189–197), que conforman unha rede de poboamento disperso e lineal relacionado co sistema viario tramado no sur lucense, maiormente no sector oeste–sudeste (Fig. 3).

A íntima relación que os asentamentos abertos xeran coa rede viaria do seu entorno, fannos dudar se algúns naceron para efectuar funcións derivadas da súa localización, ou sexa de *mansio*—é dicir, foron creados unha vez deseñada a vía—, ou polo contrario as vías conectan a posteriori estes elementos pola súa importancia económica, administrativa ou política (ARIÑO GIL *et Alii.*, p. 155). Neste último caso, non ten por que responder a unha importancia do poboamento en época prerromana¹⁰, e polo tanto non quita para que Roma organice o poboamento a súa maneira.

■ A primeira clase de enclaves romanos na Terra de Lemos, ven protagonizado por aqueles xacementos que mostran unha grande cantidade de elementos culturais romanos—moedas, cerámica común, cerámica fina, *Terra Sigillata...*—, indicando a súa pertenza a un ambiente claramente romano ou fortemente romanizado—pero de raíz indíxena, ou mellor, galaicorromana—, durante a época Alto e Baixo imperial.

A área de recolleita de materiais exténdese máis alá das dúas ou tres hectáreas—seica cunha área de ocupación semellante ou un pouco superior, aínda que cunha trama de poboamento interna dispersa, como sinalan as distancias entre os restos *in situ*—, onde sobre saen a aparición de grandes sistemas de hipocausto, mosaicos, conxuntos pétreos relacionados con perístilos (fustes, basas e capiteis), contan con necrópoles asociadas ou de época posterior e denotan unha continuidade altomedieval no poboamento. Por ende, conteñen nas súas inmediacións de grupos epigráficos amplos (5 ou máis inscricións) e certas características cadran con enclaves protourbanos e de función pública—rede de sumidoiros, *cloacae*, prazas e lugares públicos, funcións viarias, etc.— que os identifican con hábitats agrupados denominados Aglomerados Secundarios romanos—identificados en algún caso coma *vici*, e que englobarían a outros asentamentos coma *fora*, *mansio*, *conciabula...*—, analizados recentemente por Pérez Losada (2002).

Castillós, sito en S. Vicente de Castillós no concello de Ferreira de Pantón, cumpre a perfección con este modelo, entrando na problemática da súa posible identificación co *Daktonium* ptolemaico, e polo tanto, do seu posible funcionamento coma capital ou centro rector—e polo tanto xerárquico— da *Civitas Lemavorum*, asunto xa per-

¹⁰ A maioría das vías xeradas polos romanos no territorio lemavo, non segue ningún trazo viario anterior, pero é lóxico pensar, que algúns deles, sobre todo os de carácter máis local si reocuparan deseños anteriores, que necesariamente carecían de calquera planificación xeral na delineación.

fectamente tratado por Arias Vilas (1991, p. 232) e Pérez Losada (2002, cap. Castellós). A súa tipoloxía podería corresponder a nivel físico cunha *villa* de grande dimensións. O enclave de Proendos en Sober, cunha peculiar ergoloxía, pode tamén responder a un enclave deste tipo, pero neste caso só durante época Baixo imperial.

A rede viaria pasa polas súas inmediacións –a menos de 400 metros–, cando non, polo propio xacemento, significando unha íntima maridaxe co sistema viario, indicando unha posible función comercial e de administración/control do territorio.

■ O seguinte tipo de enclaves corresponderíanse con asentamentos tipo *villa*, ou *sexa*, hábitats familiares e de carácter agropecuario –de escasa representación en Lemos: só 1 ou 2 exemplos–, neste caso de grandes dimensións na súa *pars urbana* (mais ou menos sobre os 1000 m²), separados das calzadas que os conectan por pouco percorrido –uns 500 metros, fuxindo do bulicio e a inseguridade así como beneficiándose das posibilidades comerciais que ofrece a vía–, e cunha cultura material rica e acomodada, semellante o caso anterior (mosaicos, hipocaustos, necrópole asociada, fustes pétreos, *terra sigillata*...), se cadra dispersa por unha superficie algo inferior –1 ou 2 Ha.– e cunha ocupación preferente só durante época Baixo imperial. O citado caso de Proendos semella ser o máis aproximado a este topos.

Tanto Aglomerados Secundarios coma *Villae* de gran tamaño mostran un patrón de asentamento ben definido: amplas chairas sitas en terreos elevados –basicamente na penechira sudoccidental– orientadas cara a solaina, con boa visibilidade, ocupación de terreos fértiles para a agricultura e zonas próximas para pasto da gandería, e con cursos ou nacementos de auga inmediatos.

■ A continuación contaríamos cunha serie de xacementos que poderíamos denominar coma *villae* de tamaño mediano (sobre os 500 m² na *pars urbana*), cuns restos non tan prolixos e ostentosos, arredados das vías próximas nun abano de 500–2000 metros, caracterizados por un menor poder adquisitivo e ambiente non tan culto/romanizado. A dispersión dos achados abrangue unha área moito menor de 300 a 400 metros cadrados, aínda que se manteñen certas construcións de prestixio (fustes pétreos, capiteis e basas de deseño rústico, algún anaco de terra sixilata, moedas soltas ou mesmo algún epígrafe). Nesta tipoloxía, temos un maior número de enclaves que nos casos anteriores, cuxos bos exemplos son os restos aparecidos en Veleigán e Vilariño de Fión en O Saviñao, Leira da Viña en Sober ou A Ponte en Brollón.

■ O derradeiro tipo, correspóndese con aqueles lugares –os máis abondosos de todo o territorio lemavo, ata nove posibilidades– que documentan unha pequena porcentaxe de achados, nunha área moi reducida –menos de 300 metros cadrados– e cun valor moi escaso en canto o seu prestixio e romanidade, mostrándose as veces coma sitios pobres e pequenos –menos de 300 m²–. Prescínlese de rechamantes formas arquitectónicas (non se documentan nin mosaicos, nin hipocaustos nin sequera peristilos), preferindo formas de construción simples e conforman coleccións cerámicas que demarca un menor poder adquisitivo –cerámica común romana ou con continuidades indíxenas–. Pode acharse algún tesourinho monetario, faltan necrópoles asociadas e mesmo epigrafía, e as vías distan deles nunha maior distancia que os enclaves anteriores –1500 ou máis metros–, enlazando con elas mediante vereas ou camiños privados de certo percorrido. Pero o que caracteriza a estes enclaves, é o seu carácter marcadamente productivo, producindo manufacturas de certa envergadura de comercio local ou rexional, definido por estruturas encamiñadas á produción, coma fornos latericios,

material de uso cotián (agullas, fusaiolas, *pondera...*), muiños circulares e materiais destinados a explotación dos recursos agropecuarios (moas, silos...), etc. Os materiais constructivos empregados son moi sinxelos, conformando lenzos de muros simples de cachotería ou pedra algo regularizada, sen ningún tipo de enlucido ou tratamento estético–luxoso. A súa cronoloxía é parcial, encadrándose maioritariamente no Baixo imperio, pero con varios exemplos tamén Alto imperiais, coma o forno latericio de S. Xulián de Tor, no concello de Monforte, onde se atoparon dous tesouriños monetarios que datan moi ben o asentamento, un formado por *aureos pondo* de Nerón e outro máis numeroso, con numismas do emperador Galiano (235–268 d.E.). Xacementos coma Santalla de Licín –que conta cos restos dun mausoleo ou templo paleocrián, e está posiblemente asociado a un xacemento mineiro– ou a Torre de Freat –onde se referencia a existencia dun forno– ámbolos dous en O Saviñao, Souto Chanteiro, Agro das Medorras e As Pedras en Sober, ou o de Souto en Bóveda amóldanse a esta caracterización. Mención aparte merece o posible asentamento de As Eirexas, en Ferreira de Pantón, que presenta unha relación directa coa explotación mineira romana de As Arribas, podendo funcionar coma factoría ou lugar de transformación primario do mineral.

Esta tipoloxía presenta unhas características que permiten unha valoración coma Casais (PÉREZ LOSADA 1996, p. 194), encamiñándose a unha multivariada nas súas funcións –agrarias, gandeiras, mineiras, artesanais...–, pero centrados nunha produción de simple subsistencia¹¹.

Tanto as *Villae* de tamaño mediano coma este últimos Casais e/ou Cabanas, optan por uns patróns de asentamento un pouco diferente ó dos Aglomerados Secundarios ou as *Villae* de grandes dimensións: ladeiras medias con rupturas de pendente, a veces de acusadas encostas, protexidas do vento do norte, orientados cara o sur para un mellor aproveitamento da solaina, a pouca distancia –aínda que superior á dos anteriores núcleos– da rede viaria, e terreos marxinais, menos aptos para a agricultura extensiva, eso si, cambiado por posibles usos gandeiros e productivos.

Posiblemente, estas unidades arqueolóxicas deberon ser o patrón de asentamento máis habitual na paisaxe galaicorromana de Lemos, a causa da súa fácil instalación e construción así coma da importante función que cumpriron para con a explotación do territorio e o comercio local e rexional; mais a súa difícil detección so fixo posible documentar os antes referidos.

En xeral, a estas diversas tipoloxías de asentamentos abertos en época romana, correspóndenlle unha serie de espazos adicados a morte, ou sexa necrópoles –ou seica tamén as veces mausoleos privados–, que se asocian a todo tipo de hábitats e que na maioría dos casos teñen unha clara continuidade Alto Medieval, e que se soen situar a beira das vías que se asocian ós xacementos.

O seu enxoval demarcaría as diferencias económicas e sociais dos seus respectivos habitantes, relacionando a aqueles con maior poder adquisitivo cos núcleos máis desenvolvidos –*Vici* e *Villae* de grandes dimensións, ou sexa as de Castillós e Proendos por exemplo–, así coma tamén documentan un cambio na cultura da morte,

¹¹ No mundo meseteño e/ou mediterráneo son caracterizadas tamén coma posibles *villae* de pequenas dimensións (non amoldable ó Noroeste), mentres que segundo a terminoloxía portuguesa, tamén poderían corresponder con Cabanas –derivadas do termo latino *capanna* (PÉREZ LOSADA 1987, p. 87)–, é dicir, sitios productivos de escaso desenvolvemento arquitectónico e escaso tamaño –sobre 400 m²–, que puideran corresponder con alpendres, casoupas, cortellos, fornos ou muiños familiares ou de pertenza a *pars rustica* dunha *villa* de maiores dimensións (ALARCÃO 1998, p. 95, LEMOS 1993, p. 421).

onde aparecen dominantes os procesos cristianizadores –cambio da incineración pola inhumación, falta de enxovais pagáns, signos cristiáns nas tumbas...– emerxentes en territorio lemavo, dende comezos do Baixo Imperio. Amais, este proceso enlaza coa propia aparición neste momento de necrópoles adxacentes as *Villae*, ou sexa, onde se enterrarían os posibles habitantes das mesmas, feito novidoso xa que permanecen ausentes os enterramentos dos *domini* en época pretérita.

É sobre todo a traveso dos lugares de enterramento, a maneira de documentar as continuidades de poboamento en época Alto Medieval de case que todos os núcleos rurais abertos romanos que aquí presentamos (caso outra vez de Castellós, e Proendos, e tamén do resto coma As Eirexas, Velegián ou mesmo Santalla de Licín¹²), significando procesos un fato curiosos, como a amortización dos vellos edificios romanos coma lugar de inhumación –seica tamén como edificios cultuais cristiáns?–, para deste modo promover a cristianización dos vestixios do pasado máis inmediato.

Por último, a rede viaria funcionou coma un instrumento básico para a modificación radical da paisaxe rural do mundo meridional de Lemos. Unha trama densa e que responde a múltiples intereses –económicos, comerciais, políticos...– en base a unha centralización con respecto a o Aglomerado secundario (*Vicus*) de Castellós (S. Vicente, Ferreira de Pantón) que se deseña en dous eixes primordiais: o meridiano, de norte a sur; e o transversal, de oeste ó leste (Fig. 4).

A primeira uniría basicamente as terras de Chantada alén do Miño –por onde decorrería a vía polo interior da *Gallaecia de Lucus Augusti a Bracara Augusti* pola *Civitas Auriense*– coa vía XVIII a altura do *Foro* dos Gicurros (A Cigarrosa – A Rúa de Petín) atravesando toda a penechira o val de Lemos ata Quiroga, no sueste de Lugo, e cruzando pola principal zona mineira do convento lucense, na veiga do río Lor. En Chantada tamén conectaría coas vías que se dirixirían a costa atlántica, ben a *Iria Flavia* e/ou a *Aquis Celenis* (Caldas de Reis).

En canto a segunda, cruzaría as terras interiores de Sarria enlazando a capital conventual coa depresión monfortina, en senso case rectilíneo, dirixíndose cara o enclave de Castellós en época romana, e continuando posteriormente polo sur cara a actual provincia de Ourense, polos distintos pasos no Canón do Sil, ben o *portus Polumbari* (os Peares), o *portus Senabreca* (a Barca da Xabrega) ou a Barca da Paradelas, conectando de novo coa vía XVIII, ben en *Salientibus* (Baños de Molgas), ben en *Praesidium* (Castro Caldelas). O cruzar o interior da provincia de Ourense orientaríase cara *Bracara Augusta* ou *Aquae Flaviae*, camiños posiblemente de certa importancia co decorrer da romanización.

Os diferentes trazos viarios teñen dous obxectivos claros: unir os territorios da *Civitas Lemavorum*, a traveso dos grandes núcleos viarios da Galicia interior, con *Lucus Augusti* e con *Asturica Augusta*, puntos de interese vital para a organización do territorio durante a romanidade. A primeira como capital do *Conventus Lucensis* entidade á que pertencen os lemavos –coas implicacións públicas, administrativas e económicas que

¹² Nos susoditos asentamentos, temos noticias de máis de dúas zonas e tipoloxías de enterramentos, uns posiblemente correspondentes a época tardorromana, e outras de continuación e/ou proxección medieval, coma por exemplo a das Eirexas, que chega ata o século XIII–XVIII. O caso de Santalla de Licín é diferente, xa que a peza de mármore do Incio (se cadra un cancel) descuberta na parede da igrexa parroquial, fai un par de anos (Noticia en La Voz de Galicia del 15 de Abril del 2004), lévanos a pensar na existencia dun mausoleo ou templo paleocristián durante o Baixo Imperio –s. IV/V d.E.–.

conleva–, e a segunda como capital do Noroeste e centro administrativo primordial en canto á explotación mineira¹³ centrada sobre todo no beneficio do ouro, tan abundante no sector oriental de Monforte de Lemos.

Deste modo, mais que vías militares, como tradicionalmente se califican, as calzadas de Lemos semellan responder a caracteres administrativos civís, comerciais e económicos para con a ordenación da vida pública e do territorio do Noroeste, dende a chegada dos romanos, ou sexa, respondendo os seus propósitos, polo que na gran maioría dos casos, as vías romanas non se basearon nin aproveitaron trazados precedentes porque non se amoldaban as novas necesidades e preceptos latinos.

A minería toma un valor excepcional na Terra de Lemos, xa que os traballos de prospección desvelaron máis dunha trintena de sitios onde se realizaron diversos beneficios mineiros, principalmente do ouro. Estas explotacións deixaron unha clara pegada na paisaxe monfortina, non só polo feito de promover un poboamento denso relacionado coa explotación do terreo, senón polo propio cambio na morfoloxía do territorio polas labouras mineiras. Trátase maiormente no caso de Lemos, de explotacións secundarias sobre aluviós terciarios e cuaternarios, das veigas do río Lor, do Saa e do Cabe, realizados na maioría dos casos con forza hidráulica, en base ó deseño de canles e vías de auga con técnicas eminentemente romanas. Os principais mecanismos de explotación (que combinan traballos intensivos e extensivos) son o trazo de zanzas–canle, cortas de minado, peiteados converxentes, cortas de arrastre, e excepcionalmente a utilización da *Ruina Montium*, laboura ben explicada por Plinio O Vello (*HN XXXIII, 71–72*), e documentada no xacemento de Campelo, preto de Barxa de Lor.

Estes traballos extractivos, débense efectuar entre os s. I–III d.E., dende o curso baixo do Lor cara o seu curso superior, ata chegar os xacementos primarios de ouro situados na cabeceira de dito río e dos seus afluentes do interior da Serra do Courel. Desta maneira, dende o acceso á zona pola vía XVIII e aproveitando os pasos naturais do val do Lor, que logo deron lugar a unha rede intensa de camiños romanos na zona que conectaban con *Lucus Augusti* ou coa vía XIX, foise prospectando e explotando o territorio aurífero, e as emerxencias férricas e de estaño da zona, de sur a norte, establecendo numerosos asentamentos habitacionais e extractivos, maiormente adoptando a tipoloxía de castro (poboado fortificado).

CONCLUSIÓNS

A análise espacial e da estruturación do territorio das paisaxes do pasado está a sufrir unha renovación metodolóxica que esta a xerar grandes progresos neste campo. Con técnicas cada vez máis modernizadas –sobre todo os SIX, que xa non só son continentes de datos senón ferramentas vitais para a análise da paisaxe– permítesenos, neste caso, establecer o arqueostudio dun territorio da *Gallaecia* antiga, en concreto, o da actual comarca da Terra de Lemos, espacio ocupado en tempo pretérito pola *Civitas Lemavorum*. A traveso dela, podemos investigar a distribución de arqueosítios, estruturas territoriais, bases económicas, cambios na morfoloxía da paisaxe, cambios na relación das actividades humanas para co seu entorno, etc.

¹³ A localización en *Asturica* (e as veces en *Legio VII*) ata o século III d.E. do *Procurator Metallorum per Asturia et Gallaecia* –funcionario imperial ó cargo da explotación, recadación e transporte da minería do Noroeste–, inclinaría ó transporte das materias extraídas, da burocracia imperial e dos comerciantes e traballadores relacionados con ditos traballos, coa capital do *conventus asturicense*.

De este modo, baseándonos na prospección superficial, aérea e documental, puidemos non só analizar a propia organización do territorio en época romana, senón desentrañar –mediante a arqueoloxía de contacto– a transición entre a Cultura Castrexa e os cambios producidos –entre rupturas e discontinuidades– pola implantación do estado imperial romano no Noroeste con respecto ó mundo prerromano.

O resultado parcial das nosas accións, que de momento só poden ser hipóteses de traballo, é a localización dunha serie de arqueosítios –de diversa índole– que foron ocupados en época romana –e tamén medieval– configurando unha malla de poboamento disperso, que convive cun poboamento concentrado que é unha continuidade do mundo protohistórico –os poboados fortificados– en época galaicorromana, lineal –en relación á rede viaria conformada por Roma–, xerarquizado –con diferentes tamaños e funcións nos enclaves–, e en parte, pseudocentralizado –seica en base a Castellós, posible *Vici* con funcións de capital dos lemaxos–. A elo únese un territorio apto para a explotación agropecuaria e, tamén mineira, xa que numerosos vestixios afirman a importancia do beneficio aurífero, férrico e incluso do estaño, durante a dominación romana.

En definitiva, a brutal transformación física da paisaxe –para nós seica inimaxinable– trala ordenación do territorio por parte do Estado romano, xerou un forte impacto non só no espacio senón tamén nos indíxenas que asistiron a súa conformación.

Se entendemos a romanización en *lato senso*, coma unha transformación integral dos modos de vida, e non só coma a imposición do modelo clásico –cidade e escravismo– unido á recolección dunha característica aculturación material, podemos intuír, que o Noroeste foi unha dos sectores que máis mudou en aparencia –en tódolos sentidos– co decorrer do dominio romano, como semella confirmar este ensaio de análise sobre o poboamento romano na Terra de Lemos.

BIBLIOGRAFÍA

- ALARCÃO, Jorge de, “Tres niveis de aglomerados populacionais romanos”, en *O Arqueólogo português*, Serie IV, nº 16 p. 175-186, Lisboa, 1998.
- AGRAFOXO PÉREZ, Xerardo, *O poboamento castrexo na rexión occidental da provincia da Coruña*, Ed. Grafisant, Santiago. 1989.
- AIRA RODRÍGUEZ, María Jesús, “La vegetación gallega durante la ocupación romana a través del estudio del polen fósil” en *Lucus Augusti. 1. El amanecer de una ciudad*, Edita Fundación Pedro Barrié de la Maza, p.25-45, A Coruña, 1996.
- ARIAS VILAS, Felipe, “O xacemento galaico-romano de Castellós (Lugo)”, en *Finis Terrae. Estudios en lembranza do Prof. Dr. Alberto Balil*, pp. 225-256, 1992.
- ARIÑO GIL, Enrique, GURT I ESPARRAGUERA, Josep M., e PALET MARTÍNEZ, Josep M., *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2004.
- BALIL ILLANA, Alberto, “Algunos aspectos y problemas de la Galicia romana”, en *CEG*, XXVIII, pp. 161-180, Santiago, 1973.
- BARBERO, A. e VIGIL, M. *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Madrid, 1974.
- BINFORD, L.R. e BINFORD, S.R. (eds.), *New perspectives in Archaeology*, en Londres-Nova York, 1968.
- BOUHIÉ, Abel, *La Galice: essai géographique d'analyse et d'interprétation d'un vieux complexe agraire*, Ed. Le Roche-sur-Yon (Vendée), 1979, 2 vol. e material gráfico anexo.

- CALO LOURIDO, Francisco *A Cultura Castrexa*, Ed. A Nosa Terra, Vigo, 1993.
- CARBALLO ARCEO, Luis Xulio *Poboamento castrexo e romano da terra de Trasdeza*, Ed. Xunta de Galicia, Santiago, 1986.
- CIL II: *Corpus Inscriptionum Latinarum Hispaniae Latinae*, E. Hübner, (ed.), 1859.
- CRIADO BOADO, Felipe (dir.) *Arqueología del Paisaje. EL área Bócelo-Furelos entre los tiempos paleolíticos y medievales*, Ed. Xunta de Galicia, A Coruña, 1991.
- CRIADO BOADO, Felipe, "Límites y posibilidades de la Arqueología del Paisaje", en *SPAL 2*, p. 9-55, 1993.
- FERNANDEZ-POSSE, M. Dolores, *La investigación protohistórica en la Meseta y Galicia*, Ed. Síntesis, Madrid, 1998.
- IRPL: *Inscriptions romaines de la province de Lugo*, ARIAS VILAS, Felipe; LE ROUX, Patrick; TRY, Alain; Ed. Boccard (Centre Pierre Paris 3), París, 1979.
- LE MOS, F.S., *Povoamento romano de Tras-os-Montes oriental* (tesis doutoral inédita), Universidade do Miño, Braga, 1993.
- LÓPEZ SILVA, José Antonio, *A Crónica de Idacio de Limia, Bispo de Chaves*. Ed. Deputación provincial de Ourense, Ourense, 2004.
- MANGAS, Julio, "Castellum, gens, civitas en Edicto de Augusto (15 a.C.)" en *El Edicto del Bierzo. Augusto y el Noroeste de Hispania*, Ed. Fenosa - Fundación las Médulas, León, 2001, p.47-63.
- MAÑANES PÉREZ, Tomás, *Inscripciones latinas de Astorga*, Ed. Universidad de Valladolid, Valladolid, 2000.
- MARTINS, Manuela, "Experiencias da arqueoloxía espacial no norte de Portugal. O vale do Cavado— I milenio a.C. e romanizaçao", en *Arqueología Espacial* nº 12, 141–155, Teruel, 1988.
- MARTINS, Manuela, *Povoamento proto-histórico e romanizaçao da bacia do curso médio do Cávado*, Univ. Minho (Cadernos de Arqueologia Monografías 4), 1991, Braga.
- MONTEAGUDO GARCÍA, Luis, "Galicia en Ptolomeo", en *Cuadernos de estudios Gallegos* t. II, fasc. VII, pp. 609-653, 1947.
- NOVO GÜISAN, José Miguel, ¿Castros tardíos no Noroeste? Algunhas mencions literarias visigodas e da primeira reconquista, en *Revista Croa* nº 4 p. 16–18, Lugo, 1994.
- OREJAS, Almudena; SASTRE, Inés; SANCHEZ-PALENCIA, F. José; PLÁCIDO, Domingo; "El edicto de Augusto del Bierzo y la primera organización romana del Noroeste peninsular" en *El Edicto del Bierzo. Augusto y el Noroeste de Hispania*, Ed. Fenosa - Fundación las Médulas, León, 2001, p.63-113.
- PARCERO OUBIÑA, C., "Tres para dos. Las formas de poblamiento en la Edad del Hierro del Noroeste Ibérico", en *Traballos de Prehistoria* 57.1, p. 75-95, 2000.
- PEREIRA MENAUT, Gerardo (Ed.), *Estudos de Cultura Castrexa e de Historia Antiga de Galicia*, Ed. Universidade de Santiago-Instituto de Estudos Galegos Padre Sarmiento, Santiago, 1983.
- PÉREZ LOSADA, Fermín, "Cidades e aldeias na Galicia romana: uma proposta de classificação hierárquica do hábitat galaico-romano" en *O Arqueólogo Português* Serie IV, vol. 16, pp. 157-174, 1987.
- PÉREZ LOSADA, Fermín, "Hacia una definición de los asentamientos rurales en la Gallaecia poblados (vici) y casas de campo (villae)", en *Los Finisterres Atlánticos en la Antigüedad. Época prerromana y romana*, pp. 189-197, 1996.

- PÉREZ LOSADA, Fermín, *Entre a cidade e a aldea. Estudio arqueohistórico dos “aglomerados secundarios” romanos en Galicia*, Ed. Brigantium-Museo Arqueolóxico e histórico Castelo de San Antón, A Coruña, 2002.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, Antonio (Coord.), *Lucus Augusti. 1. El amanecer de una ciudad*, Edita Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña, 1996.
- ROLDÁN HERVÁS, J.M., *Hispania y el ejército romano*, Ed. Universidade de Salamanca (Acta Salmanticensia, Filosofía y Letras 76), Salamanca, 1974.
- ROLDÁN HERVÁS, J.M., *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas de la Península Ibérica*, Madrid, 1975.
- ROMERO MASIÁ, Ana María.; POSE MESURA, Xose Manuel, *Galicia nos textos clásicos*, Ed. Museo Arqueolóxico Provincial (Monografías Urxentes do Museu 3), A Coruña, 1987.
- SÁNCHEZ-PALENCIA, F. José, “Las explotaciones prerromanas de oro del Noroeste de la Península Ibérica”, en *Boletín Auriense*, Ourense, 1983.
- SANCHEZ-PALENCIA, F. José e MANGAS, Julio (Coords.), *El Edicto del Bierzo. Augusto y el Noroeste de Hispania*, Ed. Fenosa - Fundación las Médulas, León, 2001.
- SÁNCHEZ-PALENCIA, F. José, OREJAS SACO DEL VALLE, Almudena, SASTRE PRATS, Inés, “Los castros y la ocupación romana en zonas mineras del Noroeste de la Península Ibérica”, en *Los Poblados fortificados del Noroeste de la Península Ibérica: Formación y desarrollo de la CulturaCastreña*, p. 241-260, Navia, 2002.
- SANTOS YANGUAS, Narciso, *El ejército y la romanización de Galicia*, Univ. Oviedo, Oviedo, 1988.
- SASTRE PRATS, Inés, *Las formas de dependencia social en el Noroeste peninsular. (transición del mundo prerromano al romano y época Altoimperial)*, Ed. Ayuntamiento de Ponferrada Dirección General de Patrimonio y promoción Cultural, Junta de Castilla-León, Institutos de estudios Bercianos, Ponferrada, 1998.
- SASTRE PRATS, Inés, *Las formaciones sociales rurales de la Asturia romana*, Ediciones Clásicas, Madrid, 2001.
- TILLEY, Christopher, *A phenomenology of Landscape. Places, paths and monuments*, Ed. Berg, Oxford, 1995.
- TIR K-29 UNIÓN ACADÉMICA INTERNACIONAL (COMITÉ ESPAÑOL) *Tabula Imperii Romani*, Hoja K-29 (Porto, Conimbriga, Bracara, Lucus, Asturica), I.G.N./C.S.I.C./Ministerio de Cultura, Madrid, 1991.
- TRANOY, Alain, *La Galice Romaine. Recherches sur le nord-ouest de la péninsule ibérique dans l’Antiquité*, Ed. Publications du Centre Pierre Paris 7, Diffusion de Boccard, París, 1981.
- VEGA TOSCANO, Gerardo, BERNABEU AUBÁN, Joan e CHAPA BRUNET, Teresa *La Prehistoria*, ed. Síntesis, Madrid, 2003.
- VICENT, J.P. “Fundamentos teórico-metodológicos para un programa de investigación arqueo-geográfica”, en P. López (Ed.) *El cambio cultural del IV al. II milenio a.C. en la comarca noroeste de Murcia*, Madrid, 1991.
- XUSTO RODRÍGUEZ, Manuel, *Territorialidade castrexa e galaico-romana na Suroriental a terra de Viana do Bolo*, Ed. Museo Arqueolóxico Provincial (Boletín Auriense Anexo 18), Ourense, 1993.

Fig. 1 Localización do populus Lemavorum e da Terra de Lemos.

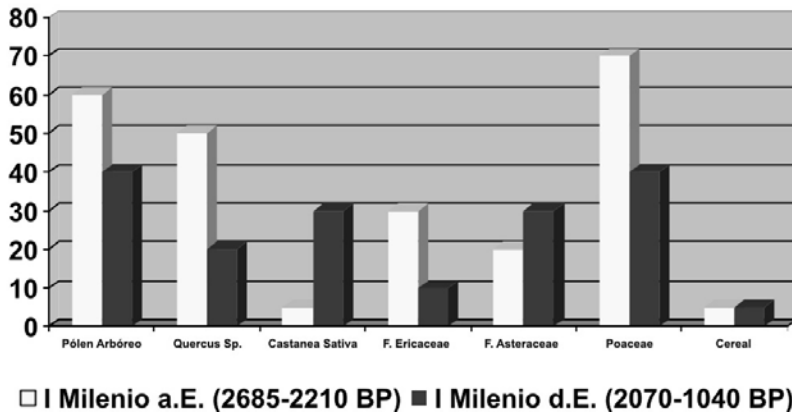

Fig. 2 Valores máximos da variedade vexetal da Terra de Lemos durante o 1º Milenio a.E. e d.E.

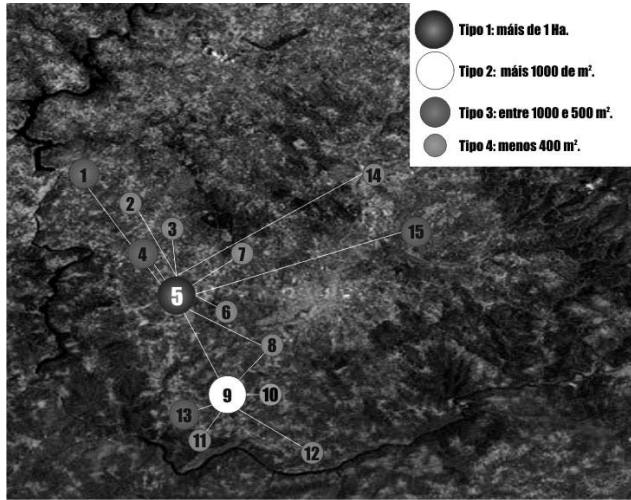

Fig. 3 Asentamentos rurais abertos da Terra de Lemos: relación xerárquica

1. Veleigán, O Saviñao	6. As Eirexas, Ferreira de Pantón	11. As Medorras, Sober
2. Torre de Freán, O Saviñao	7. Xulián de Tor, Monforte de Lemos	12. Souto Chanteiro, Sober
3. Santalla de Licín, O Saviñao	8. As Pedras, Sober	13. Leira da Viña, Sober
4. Vilaríño de Fión, O Saviñao	9. Proendos, Sober	14. Souto, Bóveda
5. Castilhões, Ferreira de Pantón	10. Liñarán, Sober	15. A Ponte, Pobra de Brollón

Fig. 3 Asentamentos rurais abertos romanos da Terra de Lemos.

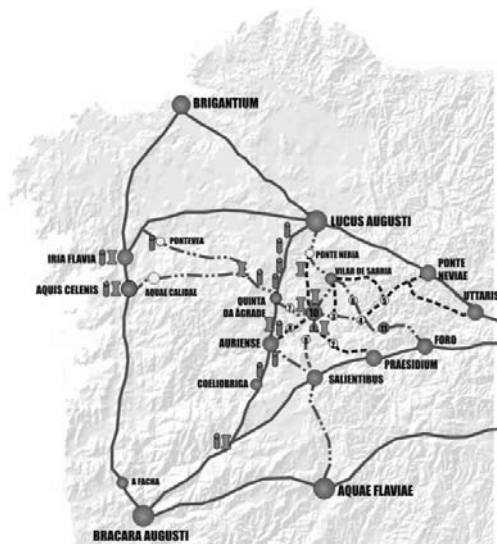

FIG. 4 Sistema viario da Terra de Lemos en época romana en relación á Gallaecia

● Cidade romana	— Via principal
● Mansio ou nó viario	- - - - - Via rexional
○ Paso fluvial	- - - - - Via local
⌘ Ara ós Lares Viales	⌘ Militar
1. Proendos 2. Paradela 3. Mosteiro 4. Barco do Lar 5. Loucadela 6. A Ponte 7. Bolesar 8. Os Peares 9. Sonabrega
10. Castilhões/Dakionium 11. Oureira

Fig. 4 Mapa do sistema viario da Terra de Lemos en relación á Gallaecia.